

21. yüzyılın ilk büyük buhranına doğru

Kurtar Tanyılmaz

1- Giriş

Dünya çapında çatışma tehlikesinin uzak görüldüğü, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin ülkeler arasındaki sınırları belirsiz hale getirdiği, ender bulunur bir tarihsel dönemle karşı karşıya bulunmaktayız (Eski ABD Çalışma Bakanı Robert Reich'in 90'ların başındaki tespiti)¹

80 katlı bir gökdelenin tepesinden aşağı düştüğünü farzet bir an. Öyle olabilir ki, 79 katı geçinceye kadar uçtuğunu da zannedebilirsin (New York Times'ın köşe yazarı Thomas Friedman'ın, küresel kredi krizi karşısında yaygın olan ruh halini betimleyişi)²

Dünya ekonomisinde 70'li yıllar, dünya kapitalizminin İkinci Dünya Savaşı öncesine benzer büyük bunalımlardan arınmış olduğuna, ortaya çıkan krizlerin ise gelip geçici ve hepsinden önemlisi yönetilebilir olduğuna dair uzun zamandır hüküm süren inançların sorgulanmaya başlandığı yıllardı. Oysa

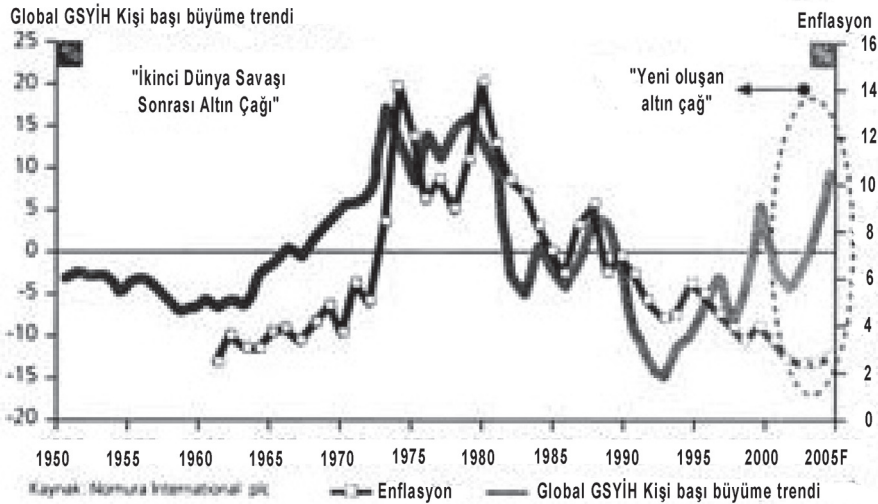
---

¹ Bill Clinton döneminde ABD Çalışma Bakanlığı yapmış Robert Reich'in 1992 tarihli "The Work of Nations" adlı eserinden aktaran M. Keller: *Otomobil Devlerinin Yarışı*, 1996, s. 273.
² aktaran H. Cemal, *Milliyet*, 1.11.2008).

Devrimci Marksizm

80'lerden itibaren kapitalizmin doğa değiştirerek, yeni bir "küreselleşme" aşaması olarak kendini yenilediğine dair fikirler, 90'lardan itibaren Sovyetler Birliği ve Çin'in başını çektiği bürokratik işçi devletlerinin de kapitalizmle bütünleşmeye doğru yönelmesiyle birlikte şaha kalktı.

2000'li yıllarla birlikte yeni bir "altın çağa" girdiğimizi, son 30 sene de dünya ekonomisinin istikrarlı büyüme kaydettiğini ileri sürenlerin başını daha önce olduğu gibi yine liberaller çekmekteydi. Bunlardan biri köşesinde aşağıdaki grafiğe "referansla", "ekonomistler siz hâla annenizin göstergelerini mi kullanıyorsunuz?" diye dalga geçiyor ve şöyle ekliyordu:

Şekil-1: Enflasyon oranı ve global kişi başı büyüme trendi

"Eğer iyimser olmak için bir neden arıyorsanız, hemen paylaşayım: Dünya ekonomisi yeni bir 'altın çağ'a giriyor. Bu yeni dönemin lokomotifleri gelişmekte olan ülkeler"³. Çok değil 3 sene sonra herkesin teslim ettiği gibi dünya ekonomisi bırakın "altın çağ"a girmeyi, son 60 yılın en büyük krizi ile karşı karşıya kaldı.

Büyük bunalımların ister "küreselleşme", ister yeni teknolojilerin kullanımı, isterse de işçi sınıfının değişen yapısı ("esnek işgücü") ile olsun kapitalizmin yaşadığı dönüşümler sonucunda artık geçmişte kaldığı kanısı son 30 yılda yaşanan bir dizi irili ufaklı krize rağmen yaygınlığını sürdürdü. Burjuvazinin "post-kapitalist" bir topluma geçilmekte olduğu iyimserliğinin

3 D. Judson, *Referans*, 3.3.2005.

altında işçi hareketinin uğradığı yenilgilerin ve özellikle Doğu Bloku'nun çöküşünün rolü belirleyici idi.

Özellikle devlet müdahaleleri ve burjuvazinin “yönetme deneyimi” üzerindeki bu vurgu ile krizlerin önlenebileceği kanısı oldukça yaygındı. Dünya finans piyasalarının ünlü spekülâtörü George Soros, Güneydoğu Asya’da başlayıp, Rusya ve Türkiye üzerinden Brezilya’ya uzanan krizi takiben 1998 yılında yayınladığı *Kapitalizmin Sonu* adlı kitabında “bir süre küresel kapitalist sistemin çökeceği düşüncesini taşıdım. Yanılmışım” dedikten sonra yanılığının altında yatan nedenleri ABD’deki ekonomi yönetiminin ve özellikle Merkez Bankasının ortaya çıkan krizleri kontrol altına almak-taki başarısı ve yeni teknolojilerin yarattığı verimlilik artışı ile açıklamıştı⁴. Aynı Soros şimdi yaşanan son finansal krizin Büyük Buhran’dan bu yana en kötü kriz olduğunu belirtip, “iyi bir dip yaşadık. Ancak bu büyük olasılıkla yaşanan son dip olmayacak”⁵ diyor ve ekliyor “dünya ekonomileri uçurum-dan yuvarlanıyor”⁶. Anlaşılan burjuvaların da artık kafası karışmış durumda. Piyasalara güveniyorlar olmuyor, devlete güveniyorlar yine olmuyor!

Ancak bu tür görüşlerin sadece liberaller arasında yaygın olduğu sanılmasın. Radikal ve sol bazı çevrelerde de kapitalizmin yeni ve istikrarlı bir canlanma evresine girdiği, “küreselleşme” ile birlikte doğa değiştirdiği (“vahşi kapitalizm”) görüşünün benimsendiği söylenebilir. Temel ayırım noktası bu değişimin toplumsal bedelleri üzerindeki vurguda yatmaktadır.

90’ların başında kapitalizmin görece istikrarlı bir döneme girdiğinden kuşku duymayanların başında dünyaca ünlü sol eğilimli iktisatçı Robert Heilbroner geliyordu. Doğu Bloku’nun çöküşü ile daha o zamandan “kapitalizmin zaferi”ni ilan etmişti:

(...) kapitalizmle sosyalizm arasında hemen hemen 75 yıl önce başlayan yarış bitti ve kazanan kapitalizm oldu. (...) Piyasa, malları ne kadar eşitsizce ya da sorumsuzca dağıtırsa dağıtsın, bunu kuyrukları dillere destan olan planlı ekonomiden daha iyi yapıyor.⁷

Bugün, yani bu “zafer ilanından” 19 yıl sonra ABD’den bütün dünyaya sirayet eden küresel krizin etkilerine bakıldığında işsiz, evsiz ve yoksul insanların kuyruğa bile girecek durumda olmadıkları bir kapitalizmle karşı karşıya olmamız oldukça ironik. Bir gazete şu haberi veriyor: “ABD’de ‘oto-

4 *Radikal*, 13.8.2000.

5 *Milliyet*, 4.4.2008.

6 *Milliyet*, 21.1.2009.

7 R. Heilbroner, “Kapitalizmin Zaferi”, *NPQ*, Güz 1991, s. 6.

motivinin kalbi' Detroit'te mahkûmlar dışarı çıkmak istemiyorlar".⁸ Neden der-siniz? Tahliye sonrası işsiz ve aç kalmak korkusundan!

Küresel kriz yüzünden ILO verilerine göre dünya genelinde işsiz ordusuna 2009 yılı itibariyle 50 milyon kişinin daha eklenmesi ve böylece bu rakamın 250 milyonu bulacağı tahmin ediliyor. Aslında tam gün iş bulamayanlar da dikkate alınırsa dünyada 1 milyardan fazla insan işsizdir. Keza 2006 istatis-tiklerine göre dünyada 1.4 milyar insan günde 2 doların altında bir ücrete, 507 milyon ise 1 doların altında bir ücrete çalışıyor. Yani dünyadaki çalışanların yüzde 47,4'ü günde 2 doların altında bir ücretle kendilerini ve ailelerini ge-çindirmeye çalışıyor. Ne zafer ama!

Heilbronner ayrıca kâr oranının düşme eğilimine ilişkin olarak da şu görüşleri ifade etmişti:

(...) Gerçekten global bir piyasa varsa, bu piyasadaki rekabet eninde sonun-da kâr oranlarını düşürür tabii, ama dünyada ücret ne olursa olsun çalışmaya razı milyonlarca yoksul bulunduğu sürece böyle bir şeyin gerçekleşme olasılığı çok uzak. Bu nedenle kâr oranının azalması bence bir sorun oluşturmuyor. (...) Kapitalizm elbette bunalımlar geçirecek; bu onun yapısı gereği. Ancak bu bunalımların ona diz çöktürebileceğine ihtimal vermiyorum.⁹

Heilbronner'in kafasında Çin'in olup olmadığını bilemiyoruz, ancak yaşamakta olduğumuz krizin "büyük bunalım" niteliği, ki bunu aşağıda gös-termeye çalışacağım, dikkate alındığında oldukça iyimser olduğu görülüyor.

Günümüzden bir örnek vermek gerekirse, Claudio Katz "1929 krizi ile son yılların mali çöküşleri arasında paralellikler çizmeye yönelik genel bir eğilim vardır, fakat bu noktada egemen sınıfın bu durumları **yönetmede** edindiği deneyim unutulmaktadır"¹⁰ görüşüyle krizlerin önlenebileceği ya da yönetilebileceği yönlü yargılara katılanlar arasındadır. Perry Anderson ise sol radikalleri de etkisi altına alan bu döneme ilişkin kötümser havayı "ancak iki dünya savaşı arasındakine benzer çapta bir kriz dışında hiç bir şey güncel bur-juva uzlaşısını ortadan kaldıramaz gibi görünüyor" diyerek özetlemiştir.¹¹

Bu saptamalar ışığında bugünkü krizin doğasını ve derinliğini kavramak, geleceğin eğilimlerini doğru olarak öngörmek ve sınıf mücadelesi açısından sonuçlarını çıkarmak bakımından önem taşıyor. İşte bu yazının amacı, son dö-nemde yaşadığımız finansal çöküşün kapitalizmin dönemsel iniş çıkışlarının

⁸ *Milliyet*, 22.12.2008.

⁹ age. s. 8.

¹⁰ C. Katz, *21. Yüzyılda Emperyalizm*, çev. Uraz Aydın, Ecehan Balta, Emre Yıldız, Yazın yay., 2004, s. 24.

¹¹ P. Anderson, *New Left Review*, 2000 Seçkisi, Everest yay. , s. 19.

ötesinde bir nitelik taşıdığını, daha önceki mali krizlerden uzunluğu ve derinliği ile “ancak iki dünya savaşı arasındakine benzer çapta bir kriz” olarak kapitalizmin 70’lerden günümüze süren uzun durgunluk evresi içinde depresyona¹² doğru hızla evrildiği bir dönüm noktası olduğunu ortaya koymaktır. Öne süreceğim temel iddia 1990’larda hızlı bir büyüme dalgasına girilmiş olsa bile, bu canlanmanın bunalımdan çıkışa yetmediği, uzun durgunluk dalgasından henüz çıkılamamış olduğudur.

Bu doğrultuda önce yaşanmakta olan küresel krizin 70’lerden beri süregelen yapısal bir uzun durgunluk dalgası içindeki yerini, diğer krizlerden ne gibi farklılıklar taşıdığını, bir sonraki bölümde ise bu uzun durgunluk dönemi içinde 90’lardan 2000’e kadar dünya ekonomisinde yeni bir canlı birikim dönemine girildiği iddialarına yol açan belirtilerin aslında kapitalizme içkin ve özsel eğilimlerin çarpıtılmış bir tezahürü olduğunu ve nihayet son bölümde bu finansal krizin ve onunla mücadele etmek üzere izlenen politikaların hangi özgül çelişkileri bağrında taşıdıklarını ortaya koyarak politik çıkarımlarda bulunmaya çalışacağım.

2- Tarihsel arkaplan: Konjonktürel krizden çok daha fazlası

Davos'ta kimse küresel ekonominin derin ve uzun bir durgunluğa gittiği tahmininin aksini ispata çalışmadı. Üst düzey bir para piyasası yöneticisi ise şu samimi itirafta bulundu: “Eğer dünyanın bu yıl sonunda ya da 2010 yılında köşeyi döneceğine inanıyorsanız, size köşeyi dönemeyeceğimizi söyleyebilirim, köşeyi göremiyoruz, hatta köşenin nerede olduğunu bile bilmiyoruz” (Dünya burjuvazisinin liderlerinin biraraya geldiği son Davos zirvesine ilişkin bir gazete haberi)¹³

Bu finansal çöküşün derinliğinin 1929-1932 dönemi ile karşılaştırılabilecek düzeyde olup olmadığını saptayabilmek bakımından tarihsel gelişimini, günlük seyrini ve toplumsal etkilerini ortaya koymak gerekir. Öncelikle ilk elden bu krizin son 20-30 senedekilere benzer basit bir finansal kriz olmadığını dile getiren burjuva ekonomisinin önde gelen kişilerinin değerlendirmelerine başvuralım, sonra da bu gelişmelerin aslında yapısal, uzun süreli eğilimlerin

¹² **Resesyon (daralma)**: bir konjonktürel çevrim yada uzun dalga içinde ekonominin canlanma evresinden daralma evresine geçmesi ve birbirini izleyen iki üç aylık dönem boyunca büyümemesi ya da büyüme hızının düşmesi. **Depresyon**: çevrimin ya da dalganın daralma evresinde büyüme hızının devamlı düşmekle kalmayıp, büyümenin de uzun bir süre durması.

¹³ *Milliyet*, 3.2.2009.

bir momenti olduğuna dair verileri sergileyelim.

Ünlü Amerikalı iktisatçı Paul Krugman daha 2003 yılında gelmekte olan krizin ayak seslerini duymuşcasına son 50 yılın durgunluk dönemlerini karşılaştırarak “bugünkü resesyon babalarımızın resesyona değil, dedelerimizin resesyona benziyor” diye uyarıda bulunmuştu.¹⁴ Küresel krizden sonra ise Krugman ABD’nin en erken bu yaz (Ağustos 2009) resesyondan çıkabileceğini, ancak ABD’de “durgun ekonomi” döneminin 5 yıl kadar sürebileceğini belirtiyor.¹⁵ ABD Merkez Bankası’nın efsanevi eski Başkanı Alan Greenspan ise “ben meslek hayatımda böyle bir krizle karşılaşmadım”¹⁶ diyor. Bir diğer dünyaca ünlü iktisatçı Stiglitz ise finansal krizin küresel bir resesyona dönüştüğünü, bu yıl küresel ekonominin yüzde 1.5 küçüleceğini belirttikten sonra bunun 1929 krizinden bu yana en kötü performans olduğuna işaret ediyor.¹⁷

Dünya kapitalizminin önde gelen kurumlarından Dünya Bankası, küresel ekonominin bu yıl (2009) 1982’den beri ilk kez daralacağını ve dünya ticaretindeki büyüme oranının son 80 yıldaki en düşük seviyesine düşeceğini tahmin ettiğini açıklıyor.¹⁸ IMF ise 2008 yılında hazırladığı raporda bazı gelişmiş ülkelerde ekonominin uzun ve derin bir yavaşlamaya, ABD ekonomisinin de “derin resesyona” girebileceğini belirtmişti.¹⁹ Derin bir resesyon? Herhalde depresyon demeye dilleri varmıyor!

Bu finansal çöküşün derinliğinin 1929-1932 dönemiyle benzerliğine ilişkin sembolik gelişmeleri de hatırlayalım: ABD’nin finans merkezi Wall Street’in simgesi, ABD’nin dördüncü büyük bankası ve finans kapitalinin kalesi olan Lehman Brothers battı, General Motors (GM) iflas etti. GM’in iflas etmesi şu bakımdan çarpıcı. Bir asırlık otomotiv devi GM, 1953 yılından geçen yıla kadar dünyanın en büyük üreticilerinden biri ve ABD ekonomisinin sembolüydü. Bu aynı zamanda ABD tarihindeki üçüncü, imalat sektöründe ise yaşanmış olan en büyük iflas.

Şimdi bu krizin tahripkâr etkilerine bakalım: *The Independent* gazetesinden bir ekonomi yazarı krizle birlikte dünya GSYİH’sının üçte birinin yıkıma uğramış olduğu tahmininde bulunmuş.²⁰ Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) hazırladığı bir rapora göre küresel ekonomik krizin ülkelere maliyetinin 10

---

14 aktaran Meral Tamer, *Milliyet*, 25.10.2003.

15 *Referans*, 19.5.2009.

16 *Milliyet*, 16.9.2008.

17 *Milliyet*, 28.3.2009.

18 *Referans*, 1.3.2009.

19 *Milliyet*, 4.10.2008.

20 Hamish McRae, *The Independent*, 4.4.2009.

trilyon doları aştığı bildirilmiş.²¹ *Financial Times* gazetesinden Martin Wolf ise yaşadığımız krizin maliyetinin neredeyse bir “dünya savaşı”ninkine denk düştüğünü yazmış. Aşağıdaki veriler ise krizin etkilerinin ne kadar dramatik olduğunu gösteriyor²²:

- ABD'nin işsizlik oranı Ağustos 1983'ten, yani son 26 yıldan beri ilk kez yüzde 9.5'i geçti. Bu oranın 2010'da yüzde 11'e kadar yükselebileceği iddia ediliyor²³. Resesyonun başladığı varsayılan Aralık 2007'den bu yana ABD'de 6.5 milyon kişi işini kaybetti. Bu rakam, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri en büyük kaybı ifade ediyor.²⁴

- ABD'de bütçe açığının İkinci Dünya Savaşı'ndan beri ilk kez 1.2 trilyon doları aşacağı açıklandı. 2009 bütçe açığı GSYİH'nın yüzde 12.3'ü büyüklüğünde ve bu bakımdan İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana en büyük açık.²⁵

- İngiltere Merkez Bankası 315 yıllık tarihinde ilk kez faiz oranlarını yüzde 1.5'e indirdi. Büyük Buhran döneminde bile yüzde 2'nin altına inmemiştir.²⁶

- ABD'de hanelerin toplam borcu GSYİH'nın yüzde 130'una, haneler, işletmeler ve devletin toplam borcu ise GSYİH'nın yüzde 230'una ulaşmış durumda. 1929 krizinin arifesinde bu toplam borcun ABD ulusal gelirine oranı yüzde 130'du.²⁷

Aralık 2007 itibariyle geçen yaklaşık 12 aylık süreden ötürü bu durgunluk dönemi Büyük Buhran'dan beri ABD'nin geçirdiği en uzun üçüncü durgunluk olarak görülmektedir.²⁸ Ekonomistlerin çoğu bu tespitlerini, 1970'lerin ortalarındaki ile 1980'lerin başındaki, her biri 16'şar ay süren önceki uzun durgunluk dönemleri ile karşılaştırmalarına dayanarak yapmakta ve bu krizin 2008 itibariyle gelecek yıl ortalarında, yani Temmuz 2009'da sona ereceğini tahmin etmekteydiler. Ağustos 2009 itibariyle henüz durgunluktan çıkıldığına dair sağlam bir işaret olmadığına göre bu durgunluğun Büyük Buhran'dan sonraki en uzun durgunluk ünvanını aldığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

21 Referans, 31.7.2009.

22 Milliyet, 11.1.2009.

23 Milliyet, 7.7.2009.

24 Referans, 4..7.2009.

25 Milliyet, 8.5.2009.

26 Referans, 9.1.2009.

27 aktaran A. İnsel, *Radikal İki*, 30.12.2007.

28 Milliyet, 3.12.2008.

Şekil-2: Dünya ekonomisinde mali krizler ve piyasa günleri

Yukardaki grafik dünya ekonomisinde yaşanan dört büyük mali krizin sürelerini ve derinliğini gösteriyor.²⁹ Sürenin uzaması derinliğin de arttığı anlamına geliyor (Grafikte dik eksen krizde borsa düşüş oranını, yatay eksen piyasa günlerini gösteriyor). Buna göre:

- 1929-1932 krizi 810 gün sürmüştü ve o süreçte borsa tam yüzde 90 oranında düştü.
- 1973-1974 krizi 450 gün sürmüştü ve o süreçte borsa tam yüzde 48 oranında düştü.
- 2000-2002 krizi 660 gün sürmüştü ve o süreçte borsa tam yüzde 49 oranında düştü.
- Son kriz (2007-2008) çikalı 410 gün oldu (grafığın yayınlandığı tarihe dikkat!) ve bu süreçte borsa tam yüzde 49 oranında değer kaybetti. İktisatçı Hurşit Güneş'in bu verilerle ilgili yorumu şöyle:

Şu anda krizin bitmediğini biliyoruz. Bitmesini de beklemiyoruz. Zaten bitseydi en kısa süren küresel kriz olurdu. Bu krizde, başlangıçtan bugüne değin (yani hemen hemen 10 aylık sürede), borsadaki kayıp oranı yüzde 50'yi bulmaktadır. Bu kayıp 1929 krizinde ilk 45 günde oluşmuştur. 1973 ve 2000 krizlerinde ise sırasıyla 15 ay ve 22 ay sürmüştür. Kısacası, bu açıdan bakıldığında, daha çok 1929 krizine benzediği düşünülebilir.

²⁹ aktaran H. Güneş, *Milliyet*, 3.12.2008.

Son 30 yıla, “neoliberal” döneme bakıldığında kapitalizmin bir dizi irili ufaklı mali kriz yaşadığı görülmektedir: 1987 Wall Street krizi, 1990 yılında Japonya’da gayrimenkul balonunun patlaması, 1992’de Avrupa döviz kuru sisteminin krizi, 1994’de Meksika krizi, 1997’de Güneydoğu Asya’da yaşanan kriz, 1998’de Rusya krizi, 2001’de dot.com krizi ve ABD’de resesyon. İçinden geçmekte olduğumuz 2007-2008 resesyonu ise, İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yedinci büyük çaplı resesyon. 1967, 1970-71, 1974-75, 1980-82, 1991-93, 2001-02 yıllarında karşılaşılan resesyonlar her seferinde eğilimsel olarak daha uzun sürme ve daha derin etkileri olma özelliğine sahiptiler. Ne var ki bu krizlerin hiç biri şu anda yaşamakta olduğumuz kriz kadar derin ve yaygın değildi. Söz konusu krizin hem merkezinin ABD olduğu hem de bütün kapitalist ülkelerin 1973 yılından beri ilk kez eş zamanlı olarak resesyona girdikleri gerçeği göz önüne alındığında, krizin derinliğini ve etkilerini daha iyi kavramak mümkün olabilir.

Tablo-1: Büyük çaplı resesyonların dünya ekonomisi üzerindeki etkileri

Küresel Resesyonlarda Neler Oldu?				
	1975	1982	1991	2009
Kişi başına üretim	- % 0.13	- % 0.89	- % 0.18	- % 2.50
Sanayi üretimi	- % 1.60	- % 4.33	- % 0.09	- % 7.57
İşsizlik oranı artışı	+ % 1.19	+ % 1.61	+ % 0.72	+ % 2.56
Kişi başına tüketim	+ % 0.41	- % 0.18	+ % 0.62	- % 1.11
Kişi başına yatırım	- % 2.04	- % 4.72	- % 0.15	- % 8.74
Toplam ticaret hacmi	- % 1.87	- % 0.69	+ % 4.01	- % 11.75

Yukardaki tablo İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya ekonomisindeki belli başlı küçülme dönemlerini (resesyonları) karşılaştırmakta ve halen yaşanmakta olan resesyonun açık farkla en “derin resesyon” olduğunu ortaya koymaktadır.³⁰

Kapitalist devletlerin krizi yatıştırmak için aldıkları tedbir paketlerinin boyutları ise krizin derinliğinin başka bir kanıtı olarak görülebilir. 1929 Büyük Buhranı’ndan bu yana piyasalara yönelik en büyük kamu müdahalesinin söz

³⁰ Bir IMF araştırmasından aktaran O. Ulagay, *Milliyet*, 3.5.2009.

konusu olduğu belirtiliyor.³¹ Avrupa’da hükümetler 1.9 trilyon euroluk, ABD hükümeti ise 700 milyar dolarlık bir yardım paketini finans sistemini kurtarmak üzere harcadılar. Yalnızca banka sistemini ayakta tutmak için sağlanan kamu desteğinin ve verilen garantilerin GSYİH’ya oranı ABD’de yüzde 18’i, Euro alanında yüzde 21’i, İngiltere’de yüzde 69’u, İrlanda’da yüzde 200’ü bulmuş durumda.³² Bu önlemlerin en önemli sonucu İkinci Dünya Savaşı’ndan beri görülmemiş boyutta kamu açıklarının ortaya çıkması. G-20 içinde yer alan ülkelerin kamu borcunun GSYİH’ya oranının 2014 yılında muhtemelen yüzde 114’ü bulacağı, en kötü senaryoda ise bu oranın yüzde 150’ye tırmanabileceği öngörülüyor.³³

Bu olgular bize krizin uzunluğu, derinliği ve etkileri bakımından bugünün küresel kriziyle 1929-32 Büyük Buhranı arasında önemli benzerlikler bulunduğunu göstermektedir. Krizin bir de niteliksel boyutuna bakıldığında aşağıdaki eğilimler itibariyle Büyük Buhran ile önemli ölçüde benzeştiği görülmektedir:

- Ödeme imkânlarının kredi sistemi vasıtasıyla hem yaratılması hem de yok edilmesi
- Muazzam bir borçlanmanın gelişmesi
- Hisse senetleri ve para üzerine yoğun bir spekülasyon
- Finansal ve parasal sistemin temelli istikrarsızlığı

Son 20-30 yıla damgasını vuran ve dönemin özgülüğü olarak değerlendirebileceğimiz asıl nokta ise, “finansal genişleme” diye nitelendirilen etkenlerin boyutları ve sermaye birikiminin seyri üzerindeki etkileridir.

İki dünya savaşı arası döneme benzer şekilde bu dönemin de temel özelliği **finansal genişleme** olgusudur. Finansal piyasaların son yıllarda aşırı büyümesini hem somut veriler hem de aşağıdaki grafik gözler önüne seriyor: 1980’de 10 trilyon dolar olan dünya GSYİH’sı 2007 sonunda 55 trilyon dolara yükselmişti. Küresel finansal varlıkların toplamı ise 1980’de 12 trilyon dolardan 2007 sonunda 196 trilyon dolara tırmanmıştı. Bu süreçte getiri peşinde koşan finansal varlıkların küresel ekonomide yaratılan toplam katma değere oranı 1980’de yüzde 119’dan 2007’de yüzde 356’ya fırlamıştı.³⁴

31 *Radikal*, 21.9.2008.

32 *Milliyet*, 19.6.2009.

33 *Milliyet*, 14.6.2009.

34 Mc Kinsey Global Institute tarafından gerçekleştirilen bir araştırmadan aktaran O. Ulagay, *Milliyet*, 13.1.2009.

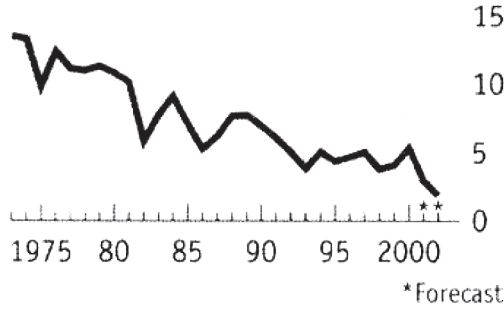
Şekil-3: ABD'de finansal varlıkların GSYİH'ya oranı

Yukarıdaki şekil ise benzer eğilimin özellikle ABD'de geçerli olduğunu gösteriyor.³⁵ ABD'de finansal varlıkların GSYİH'ya oranı 1980'lerden beri sürekli olarak tırmanmış ve finansal varlıkların değeri geçen yıl GSYİH'nın 10 katına çıkmıştı. Buna olanak veren şey yeni icat edilen finansal araçlarla gerçek sermayeyi defalarca katlayan miktarlarda finansal varlık yaratma sihirbazlığı idi.

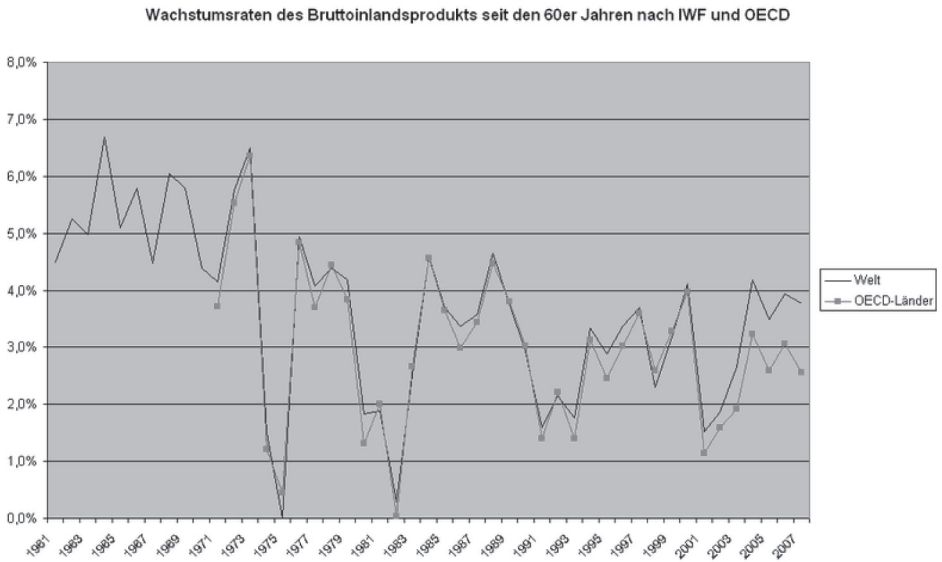
Dünya ekonomisinin uzun dönemli eğilimleri içinde bu krizi konumlandırmak istiyorsak, burjuva iktisatçıların sıklıkla yaptıkları gibi son aylara, en fazla son yıllara odaklanmak yerine 20-30 seneyi kapsayan uzun dönemi ele almak çok daha sağlıklı olacaktır. Bu açıdan baktığımızda “finansal genişleme” eğilimindeki artışın dünya ekonomisinde kalıcı bir büyümeye yol açtığını söylemek mümkün değildir. Aşağıdaki ilk grafik önde gelen 7 emperyalist ülke ekonomisinin nominal (enflasyondan arındırılmamış) büyüme oranlarının, bir sonraki grafik ise IMF ve OECD verilerine göre dünya genelinde ve OECD ülkelerindeki reel (enflasyondan arındırılmış) büyüme oranlarının seyrini göstermektedir. Her iki grafikte de dünya ekonomisinin 90'lı yıllardaki kısmi büyüme dışında istikrarlı bir biçimde durgunlaşma eğiliminin sürdüğü görülmektedir.

³⁵ The Economist'ten aktaran O. Ulagay, *Milliyet*, 23.3.2008.

Nominales Wirtschaftswachstum
G7-Staaten (Veränd. gegenüber Vorjahr)

Şekil-4: G-7 ülkelerinde bir önceki yıla göre iktisadi büyüme oranlarındaki değişim

Şekil-5: 60'lardan günümüze dünya ekonomisi ve OECD ülkelerinde GSYİH büyüme oranları

10'ar yıllık ve 20'şer yıllık dönemler itibariyle aşağıdaki tabloda dünya GSYİH'sının ortalama büyüme oranlarına ilişkin veriler de bahsedilen eğilimi

doğrular niteliktedir.³⁶

Tablo-2: Dünya GSYİH'nın ortalama büyüme oranları

10'ar yıllık	
1971-1980	+3.8%
1981-1990	+3.2%
1991-2000	+2.6%
2000-2005	+2.7%
20'şer yıllık	
1960-1980	+4.7%
1980-2000	+3.0%

3- “Finansal hegemonya”nın yükselişi ve düşüşü tezi

Yukarıda sergilemeye çalıştığım gibi tüm bu gelişmeler dünya ekonomisinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında en derin krizini yaşadığını gösteriyor. Şimdi mesele bu finansal krizin neden bu sefer 1929 bunalımı kadar derin olduğunun kanıtlanması. Bunun için öncelikle krizin neyin krizi olduğu ortaya konulmalı. Krizin kaynaklarını insanların denetlenemeyen hırsları ya da politika hatalarında, düzenleme eksikliklerinde mi aramalı, yoksa kapitalist üretim tarzının kendi iç çelişkilerinde mi? Bu soruya aralarındaki farklılıklarla birlikte ana hatlarıyla iki tür cevap verilmekte.

Bir yanda neoliberal dönemde, özellikle 90'lı yılların başından itibaren kapitalizmin uzun süreli bir canlanma yaşadığını, sistemik krizlere yol açan çelişkilerinin üstesinden geldiğini ileri sürenler yer alıyor. Artan finansal “küreselleşme”, yeni “teknolojik devrim” ve özellikle de başta Çin olmak üzere eski bürokratik işçi devletlerinde kapitalizmin restorasyonu sayesinde kapitalizmin durgunluk eğilimlerini belli bir süreyle de olsa aştığını ileri süren bu yaklaşım liberaller ve çeşitli sol çevrelerde oldukça yaygın.

Söz konusu yaklaşımın liberal ve sol çeşitleri kapitalizmin 80'lerden itibaren doğasının değiştiği varsayımından hareket ediyorlar³⁷ ve halen yaşamakta olduğumuz krizi, genel canlanma dinamiğini durduramayacak geçici bir yavaşlama, “küreselleşen” kapitalizmde bir “yol kazası” olarak değerlendiriyorlar. Bu ortak bakış açısının izlerini Birleşmiş Milletler

36 Aktaran Michael Pröbsting, “Imperialismus, Globalisierung und der Niedergang des Kapitalismus”, *Revolutionärer Marxismus* 39, Ağustos 2009.

37 Kapitalizmin doğasının değiştiği bu “yeni” evreye çeşitli adlar veriliyor: Neo-liberal küreselleşme, post-Fordizm, küresel kapitalizm, esnek birikim rejimi, finansal kapitalizm vb.

Kalkınma Programı Başkanı Kemal Derviş'in şu ifadesinde bulmak mümkün:

“Geçtiğimiz 20 yılda zengin ülkelerde kapitalizmin doğası değişti. Eskiden sanayi sektörünün motor olduğu bir kapitalizmden hizmet sektörünün payının arttığı ve finansal sektörün lider olduğu bir sisteme geçildi”.³⁸ (...) “Unutmayalım, nükleer savaş çıkmadı, bir salgın hastalık yaşamıyoruz, fabrikalar yerinde. Üretim kapasitemiz sağlam. Bu kriz düzensiz piyasalar, kötü politikalar ve kötü iletişimin bir sonucu... Dünya ekonomisinin temel anlamda çöküşü değil ki. Bunu aşabiliriz”.³⁹

Sol içinde daha çok bazı Marksist çevrelerin ve yazarların benimsedikleri öteki yaklaşıma göre ise kriz sistemin iç çelişkilerinin bir ifadesi olarak kendini ortaya koyan kâr oranlarının düşme eğiliminden kaynaklanmaktadır. Söz konusu kriz, kapitalizmin 70’lerde girdiği uzun durgunluk dalgasının geçici toparlanmalara rağmen devam ettiği ve resesyondan depresyona doğru evrilmekte olduğunun güncel bir kanıtı olarak değerlendirilmektedir. Aslında üretim alanındaki (“reel sektör”) sorunlar ve çelişkiler 80’lerden itibaren artan finansallaşmanın temel nedenidir. İkinci yaklaşımın birincisi karşısında neden günümüz kapitalizminin daha gerçekçi bir açıklamasını sunduğunu bir sonraki bölüme bırakıp, “iradeci kriz teorileri” olarak nitelendirilebilecek birinci yaklaşımı aralarındaki ayrımları da dikkate alarak inceleyelim.

Gerek liberal gerek sol ve/veya bazı Marksist çevrelerin dünya ekonomisinin son 20-30 senelik gelişme eğilimi üzerine ortaklaştıkları zemin, tarihsel arkaplanını yukarıda göstermeye çalıştığım gibi, dünya kapitalizmine son 25-30 senede hâkim olan finans sektörünün aşırı büyümesidir. Temel ayrışma bunun nedenleri ve sonuçlarında ortaya çıkmaktadır.

Bu yaklaşımı benimseyenlere göre 80’lerden itibaren neoliberal politikaların uygulanması ve “küreselleşme”nin yaygınlaşması ile birlikte “küresel kapitalizm” dönemi açılmış, bu dönemde kapitalizm “finansallaşmaya” başlamıştır. Krizin nedeni finansallaşan kapitalizmle üreten kapitalizm arasında süren bir savaştır.⁴⁰ Bu savaşta finans sektörünün reel sektör karşısında gücü ele geçirişinin arkasında yeni teknolojilerin belirleyici rol oynadığı

38 *Milliyet*, 23.4.2008.

39 *Milliyet*, 14.12.2008.

40 Türkiye’de de bu bakış açısının izlerini liberal çevrelerin yanısıra Emek Platformu Programı ve Bağımsız Sosyal Bilimcilerin çeşitli yayınlarında bulmak mümkündür. “Hormonlu büyüme” nitelemesiyle Türkiye kapitalizminin açmazlarını “üretim ekonomisi” karşısında “rant ekonomisi”nin yaygınlaşmasında bulan bu yaklaşımın eleştirisi için bkz. K. Tanyılmaz, “Türkiye Ekonomisi’nin 80 Sonrası Sanayileşme Deneyimine Bakarken”, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi*, Dipnot yay., 2006, s. 291-327.

“küreselleşme” süreci yatmaktadır. Basit bir benzetme yapacak olursak, bu kavrayışa göre bir zamanlar General Motors ekonomiye egemenken, onun yerini George Soros, Lehman Brothers vb. finans şirketleri almıştır.⁴¹

Bir tür “iradeci” diye nitelendirilebilecek bu yaklaşımın kriz açıklamasında liberal ve çeşitli sol çevrelerde temel ayırım noktası, finans sektörünün aşırı büyümesinin ve bu çapta bir krize yol açmasının baş sorumlusunun kim, hangi toplumsal kesim olduğu noktasındadır.

Liberal kesimler ve burjuva iktisatçıları temel sorumlu olarak sermaye piyasalarına yön veren toplumsal kesimleri ve hükümetlerin yanlış politikalarını görmekte dirler. Bu bakış açısını, ABD Hazine Bakanı'nın “son dönemdeki çalkantı ekonomik zayıflıktan değil, kötü kredi vermekten kaynaklanmaktadır”⁴² ve ABD eski başkanı Bush'un 2002'de patlak veren bir önceki daralmada “bir kaç kötü aktör tüm serbest girişim sistemimizi lekeliyor” sözleri gayet iyi ifade ediyor.⁴³ Halen yaşadığımız krizin nedeninin sermaye piyasalarının “risk iştahı”nın yeniden artması olduğunu ileri süren liberal çevrelerin önemli temsilcilerinden Thomas Friedman bu durumu “ortak aptallık” olarak nitelemektedir: “Yatırımcılar, yatırım bankaları, kredi derecelendirme kuruluşları, denetleyici ve düzenleyici kuruluşlar; herkes bu aptallığın bir parçası. Kâr hırsını dizginleyemediler”.⁴⁴ Görülebileceği gibi, liberaller açısından sorumlular kapitalizm ya da piyasaların işleyişi değil, “bir kaç kötü aktör” ve onları **aşırı risk almaya teşvik eden kötü hükümet politikalarıdır**. Dolayısıyla liberaller açısından “krize doğru yanıt, bu politikaların temizlenmesidir, sonrasında kapitalizm gayet iyi olacaktır”.⁴⁵ Liberallere göre krizden çıkışa çözüm, piyasaların daha iyi işlemesini olanaklı kılacak “kurumsal yeniliklere” odaklanmaktan ve finans piyasalarını denetleyecek kurumların yeniden tanımlanarak, yeni işlevlerle donatılmasından geçmektedir.

Solda aralarındaki bazı farklılıklara rağmen ana hatlarıyla neo-Keynesyen diye nitelendirilebilecek bakış açısına göre ise sorun, mevcut kapitalist düzenleme mekanizmalarının işlememesinden, hem ABD hem de dünya finans sistemine gerekli devlet müdahalelerinin yapılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu kavrayışa göre sorun konut piyasasında kredi şişmesi gibi gözükse de bunun altında hükümetlerin izlediği yüksek faiz politikasının ekonomik canlılığı örselemesi ve hızla artan petrol fiyatlarının enflasyona ne-

41 Benzetme Arslan Başer Kafaoğlu'na ait. *Cumhuriyet Strateji*, 2.2.2009.

42 *Milliyet*, 22.8.2007.

43 *Milliyet*, 2.7.2002.

44 Aktaran D. Bayramoğlu, *Referans*, 27.7.2009.

45 Harvard Üniversitesi iktisatçılarından Jeffrey A. Miron'un açıklaması, *Referans*, 8.10.2008.

den olması ve özellikle neo-liberal politika uygulamaları yatmaktadır. Neo-liberal politikaların benimsenmesinin arkasında “yeni” kapitalizm evresinde sermayenin (özellikle finansal sermayenin) ulus-devletleri önemsiz kılacak derecede dünya çapında yayılması ve Doğu Bloku’nun çökmesiyle Amerikan kapitalizminin egemen konuma geçmesi yatmaktadır. Bu gelişmelerin sonucunda piyasaların toplum karşısındaki hakimiyeti artmış, toplumsal denetimsizlikler mali krizlere yol açmaya başlamıştır.

Çeşitli sol çevrelerde yaygın olan bu görüş, reel sektör ve finans sektörü ayırımına dayanmakta ve kapitalizmin finansallaşma ile birlikte dönüşerek ekonominin üretim alanından **özerk** bazı süreçler tarafından belirlendiği, mali piyasaların “reel” sektör üzerinde hâkimiyet kurduğu bir döneme girdiği tespitine dayanmaktadır.⁴⁶ Sorun esas olarak finans piyasalarının son yıllarda kazandığı güçten kaynaklanmaktadır. Finans sektörünün özerkliği ve egemenliği tezini dünyaca ünlü sosyolog Alain Touraine şöyle ifade ediyor:

Sovyetler yıkıldıktan sonra vahşi kapitalizm dünyada zaferini ilan etti. Yani, ekonomi üzerindeki sosyal ve siyasi denetim yerle bir oldu. Sonuçta üretim ve tüketim ekonomisinden bağımsız bir finans ekonomisi ortaya çıktı, siyasi kurumların her türlü kuralı darmadağın oldu.⁴⁷

Yeni teknolojilerin aracılığıyla finans kesiminin hükümetler ve onlarla bağlantılı çeşitli düzenlemelerin kontrolü dışına çıkması sonucunda kâr-ücret ilişkisi bozulmuş, ücretlerin katma değerden aldığı pay azalmıştır. Mali sektörde oluşan “rant gelirleri” gelir dağılımının bozulmasına yol açmış, bu da arz ile talep arasında orantısızlığa ve eksik tüketime yol açmıştır. Dolayısıyla eksik tüketim ya da başka bir ifadeyle “talep yetersizliği” (artan üretimi tüketecek yeterli alım gücünün bulunamaması) bu yaklaşıma göre krizlerin ana nedenidir.⁴⁸

Çeşitli sol çevrelerde benimsenen bu yaklaşıma göre krizden çıkış ve yeniden yapılanmanın yolu talebin “düzenlenmesi”nden geçmektedir:

İçinde bulunduğumuz küreselleşme dönemi, düzenleyici siyasi kurumların yani esas olarak devletlerin ellerindeki yetkilerin alındığı veya daraltıldığı, buna

---

46 Gerard Dumènil, Dominique Lévy, François Chesnais, David Harvey gibi Marksist yazarların da benzer bir kavrayışa sahip olduklarını gösteren ifadeler için bkz. C. Harman “Neoliberalizmi Yorumlamak”, *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi*, Kalkedon yay., çev. Gülsüm Akalın, s. 74-76.

47 *Radikal*, 2.12.2001.

48 Bu kavrayış açısından krizin nedenleri, farklı alt yaklaşımlarının (başta Düzenleme Okulu olmak üzere) eleştirisi ve kendi aralarındaki vurgu farkları konusunda ayrıntılı bir tartışma için bkz. K. Tanyılmaz, “Kriz ve post-Fordizm teorileri”, *İktisat Dergisi*, 2000, Sayı: 403, S. 74-96).

karşılık küresel boyutta düzenleme kurum ve mekanizmalarının oluşmadığı⁴⁹

bir dönemi nitelemektedir.

Temel problem, deregülasyon, özelleştirme ve özellikle de finansal yenilikler tarafından ortadan kaldırılan ulusal düzenleme ve kontrol mekanizmalarının yerine herhangi bir uluslar arası düzenleme ve kontrolün getirilmemiş olmasıdır⁵⁰.

Sistemin yeniden işler hale getirilmesi isteniyorsa, kamu kaynaklarını batan kuruluşları kurtarmak üzere kullanmaya ve finansal spekülasyonlara çeşitli sınırlar getiren kurallar ve tedbirlere dayalı bir devlet müdahalesi ve yeni bir **toplumsal uzlaşımın** tesis edilmesi gerekmektedir. Krizden çıkış ancak - eksik tüketimi ortadan kaldırmak amacıyla - bir yandan üretkenlik artışlarını mümkün kılacak yeni teknolojileri yaygınlaştırarak, öte yandan bunu toplumsal uzlaşma çerçevesinde gerçekleştirecek kurumları oluşturarak mümkündür. Bu yaklaşımı benimseyenlerin çoğunun çözüm önerisi finans sektörünü tekrar denetim altına almak ve gelirin yeniden bölüşümünde radikal bir değişim gerçekleştirmektir.

Neo-Keynesyenler arasındaki belli bir kesim ise 1929 sonrası dönemin ABD başkanı Roosevelt tarafından uygulanan New Deal politikalarının eşlik ettiği bir tür “refah devleti”ne dönüşü mümkün görmektedir. Bu bakış açısını kriz üzerine toplanan G-20 zirvesi sonrasında Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy’nin “Anglosakson tarzı kapitalizm döneminin kapandığı”⁵¹ ifadesiyle özetlemek mümkündür. Ahmet İnsel de “içinde bulunduğumuz krizle birlikte 1970’lerin sonunda başlayan ultraliberalizm modasının sonuna geldik (...) finans aktörlerinin elinin kolunun büyük ölçüde bağlandığı bir denetimli kapitalizm evresine gireceğiz”⁵² öngörüsünde bulunmaktadır. Çağlar Keyder’in daha erken bir aşamada ifade ettiği görüşe göre çözüm “Uluslararası Keynesçilik” politikalarının uygulanmasından geçmektedir, zira asıl sorun “küreselleşmenin meyvesini dağıtmak”tır.⁵³

49 A. İnsel, “Anti-kapitalizm, pazar ve küreselleşme”, *Radikal İki*, 26.1.2003.

50 R. Went, *Küreselleşme*, Yazın yay., çev. Emrah Dinç, 2001, s. 148.

51 *Cumhuriyet*, 3.4.2009.

52 *Radikal İki*, 21.9.2008.

53 *Radikal*, 15.11.2001.

4- Krizin nedeni finansal genişleme değil, yapısal aşırı birikim

İradeci kriz teorilerini öne çıkaran, liberal ve (aralarında neo-Keynesyenler ve bazı Marksistlerin de bulunduğu) sol çeşitleri olan yaklaşım karşısında daha çok Marksist çevrelerin benimsedikleri kâr oranının düşme eğiliminden hareketle krizi açıklayan ikinci bir yaklaşımın bugünün kapitalizminin sorunlarını daha iyi kavramak bakımından daha elverişli olduğuna değinmiştim. Şimdi bunun nedenlerini açıklamak gerekiyor.

Daha önce ele alınan yaklaşımda, liberal ve sosyal reformcu kanatlar arasındaki bütün farklılıklara rağmen ortak unsur, sermaye birikimine **dışsal** etkenlerin (piyasa aktörlerinin açgözlülükleri, finansçıların daha fazla kârla simgelenen iktidar hırsları, neoliberal politikalar, devletin denetim hataları vb.) krizin asıl sorumlusu olarak görülmesidir. Oysa yukarıda bahsedildiği gibi sermaye birikimine **içsel** etkenlerden hareket eden bir yaklaşım daha mevcuttur. Söz konusu yaklaşım, 90'lardan itibaren uzun durgunluk evresinden artık çıktığı, kapitalizmin yeniden dinamizm kazandığı temelli iddialar karşısında, 90'lı yıllarda ancak "bunalımı bitirmeyen bir toparlanma"dan söz edilebileceğini, 70'lerde girilen uzun durgunluk dalgasının ise henüz sona ermediğini uzun yıllardır öne sürmekte. Bu öngörü isabetliliğini Marksist Uzun Dalga teorisine borçluyuz.

Genel anlamda Uzun Dalga teorileri –aralarındaki farklı nedensel açıklamalara rağmen - kapitalist gelişmenin, kısa süreli, konjonktürel (kimi zaman 5-6 kimi zaman 7-10 yıllık) iktisadi çevrimlerin yanısıra, uzun dönemli (40-50 yıllık) dalgalanmalara maruz kaldığını; ya da başka bir ifadeyle kapitalizmin (kapitalist sermaye birikiminin) alçalan (yavaşlayan) ve yükselen (hızlanan) evrelerden geçtiği konusunda hem fikirdirler. Uzun Dalga yaklaşımının temsilcileri (Kondratieff, Trotskiy, Schumpeter, Mandel, Rostow, Freeman) analizlerinde söz konusu evrelerin dönemleştirilmesi ve izlenmesi gereken göstergelerin ötesinde, temelde, uzun dalgaların nasıl **açıklanması** gerektiği konusunda ayrışmaktadırlar.

Uzun Dalga yaklaşımının kendi içinde temel ayrışma noktası yeni bir "genişleyici" evrenin ortaya çıkmasının kapitalizmin iç dinamikleriyle mi yoksa dış dinamiklerle mi belirlendiğidir. Burada asıl sorun neyin içsel neyin dışsal etkenler olduğunun saptanmasıdır. Savaşlar ve sınıf mücadeleleri kapitalist üretim tarzının işleyiş mekanizmalarına "dışsal" mıdır, yoksa onun çelişkili gelişiminin bir sonucu mudur? 1920'lerin başında Sovyetler Birliği'nde "kapitalizmin istikrarı" etrafında dönen bu tartışmada Kondratieff (ve daha sonra ondan esinlenerek Schumpeter) sistemin kendi iç dinamik-

leriyle (başta teknolojik gelişmelerin itici gücü olmak üzere) bir “**yaratıcı yıkıcılık**” evresinden (eski teknolojilerin ve sermayelerin tasfiyesi) geçerek kendi istikrarını tekrar sağladığını ve kendini yeniden üretme/yenileme kapasitesine sahip olduğunu ileri sürer. Kondratieff (ve daha sonra Schumpeter) “uzun çevrimleri” içsel ve ekonomik bir mekanizmanın ürünü olarak (kısa süreli iktisadi çevrimlere benzer şekilde) düşünerek kapitalizmin *otomatik* olarak kendini yeniden düzenleyebileceği varsayımından hareketle, kapitalizmin kendini iyileştirebilen özelliklere sahip olduğunu savunmuştur.

Buna karşılık yükselen bir uzun dalganın uzun bir alçalış döneminden sonra **kendiliğinden** ortaya çıkmadığı saptaması Trotskiy ve Mandel tarafından temsil edilen **Marksist** Uzun Dalga teorisine özgüdür ve onu diğer uzun dalga/çevrim teorilerinden ayırır. Trotskiy’in 20’li yılların başında kaleme aldığı *Kapitalist Gelişme Eğrisi* başlıklı makalesi⁵⁴ bu tartışmaya sunulmuş önemli bir katkıdır. Bu katkının tarihsel maddeci yöntem açısından önemi iki boyutta ele alınabilir. Birincisi kapitalist toplumda ekonomik faaliyetlerin kısa süreli, konjonktürel yükseliş ve alçalış dönemleriyle, uzun süreli, bir kaç onyıla uzanabilen canlılık ve durgunluk dönemleri arasında bir ayırım yapması, ikincisi ise bu uzun dönemli gelişme eğrisinin her iki evresi arasında bir bakışsızlık (asimetri) bulunduğunu ortaya koymasındır.

Bu yaklaşıma göre uzun bir durgunluk dönemi otomatik olarak, yani içsel olarak yeni bir genişleme evresine götürmez. Bu tür bir dönüm noktası dışsal etkenlerin (yeni doğal kaynakların keşfi, sınıf mücadelesi, işçi hareketinin tarihsel bir yenilgisi, savaşlar) bir sonucu olarak, **uzun dönemde** koşulların sermaye birikimi için daha elverişli hale gelmesinden ortaya çıkar. Trotskiy’e (ve daha sonra onu izleyen Mandel’e) göre içsel etkenler **doğrudan** sermaye birikiminin yasaları tarafından belirlenmişken (örneğin kâr oranının düşme eğilimi), dışsal etkenler sermayenin hareket yasalarının **dolaylı** etkilerinin bir ifadesidir. Bu “dışsal” olguların her biri sadece birer “etken” olarak görülemez. Bu olgular ilgili dönemin bütün boyutlarını tanımlayan unsurlardır. Bu durumda krizden çıkışı tayin eden kapitalizmin hareket yasaları değil, bütün bir tarihsel dönemin sınıf mücadelelerinin sonuçlarıdır.⁵⁵

Yukardaki tespitler ışığında Marksist Uzun Dalga yaklaşımının ana önermelerini özetleyelim:

1- Kapitalizmde kâr oranının düşme eğilimi 20-30 senelik uzun bir dö-

54 bkz. bu sayıda yayınlanan Trotskiy’in yazısı.

55 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. E. Mandel, *Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları*, Yazın yay., çev. Doğan Işık, 1991, ve Satlıgan/Savran (der.): *Dünya Kapitalizminin Krizi*, Belge yay., 2009.

Devrimci Marksizm

nemde açığa çıkar.

2- Uzun durgunluk evresinde karşı eğilimler (başta devlet müdahaleleri olmak üzere) ana eğilime (kâr oranının düşme eğilimi) tâbi olurlar.

3- Uzun durgunluk evresinde çevrimsel, konjonktürel krizler daha sık, derin ve uzun olur.

4- Kapitalizmi krize, uzun durgunluk evresine sokan dinamikler sisteme içseldir, ancak yeni bir uzun canlanma evresine geçiş dışsal etkenlerce (“sistem şokları”) belirlenir.

5- Krizden çıkışın ve yeni bir genişleme evresinin önkoşulu sermayenin değersizleşmesi ve yıkımıdır.

Marksist Uzun Dalga yaklaşımına ilişkin bu temel tespitleri II. Dünya Savaşı sonrası kapitalizmin gelişim eğilimlerine bakarak somut bir tarihsel çerçevede sınamak mümkündür. “Sistem şoku” niteliğindeki II. Dünya Savaşı ile birlikte tekrardan sisteme içkin bir canlı sermaye birikimi dönemine girilmişti. Bu dönemde konjonktürel krizlerin sıklığında bir azalma söz konusuydu. 70’li yılların ortalarından itibaren ise kapitalizm tekrar uzun bir durgunluk eğilimine girmiştir. Kâr oranının hesaplanması konusundaki bütün farklı yöntemlere rağmen özellikle Marksist iktisatçılar tarafından yapılan araştırmalar aşağıda (şekil 6-10) görülebileceği gibi bu oranda uzun dönemli ve belirgin bir azalma eğilimini ortaya koymaktadır. Savaş sonrası dönemde kapitalizmde kâr oranının düşme eğilimi şu iki temel nedenden kaynaklanmaktadır:

1- sermayenin organik bileşimindeki (yani değişmez sermayenin değişir sermayeye oranı) artışı artı-değer oranındaki artıştan hızlı olması

2- üretken olmayan emeğin üretken emeğe oranındaki değişim

Sermayenin organik bileşiminde görülen artış Marx’ın ortaya koyduğu üzere kâr oranını azaltıcı yönde bir etkiye sahip olmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, daha fazla artı-değer arayışında olan sermayedarların toplam artı-değer pastasından daha fazla pay alabilmek amacıyla üretim maliyetlerini düşürmek üzere yeni teknolojilere yatırım yapmalarının en önemli sonucu, canlı emeğin üretimden çıkarılmasıdır. Üretim sürecinde işgücünün (canlı emek), değişmez sermaye (cansız emek) tarafından ikame edilmesinin sonucu artı-değer yaratma potansiyelinin baltalanması olmaktadır. Zira kârın, yani artı-değerin asıl kaynağı işgücüdür. Yaratılan yeni değerın temel kaynağı canlı emek olduğundan ve sermayedarlar işçileri makineler ile yani canlı emeği ölü emekle ikame ettiklerinden (üretimde artan sermaye yoğunluğu) zaman-

la sermayenin organik bileşiminde görülen artışın (ölü emeğin canlı emek karşısından payının artması) artı-değer oranındaki artıştan (canlı emeğin yeni değer yaratma kapasitesi) daha fazla olması sonucunda kâr oranı düşmektedir. İleride (şekil 11) görülebileceği gibi kâr oranlarının uzun dönemli düşüşünün önemli bir sonucu yatırımların büyüme hızının da düşmesidir. Yani sermayedarlar açısından üretime yatırım yapmak o kadar da kârlı olmamaktadır.

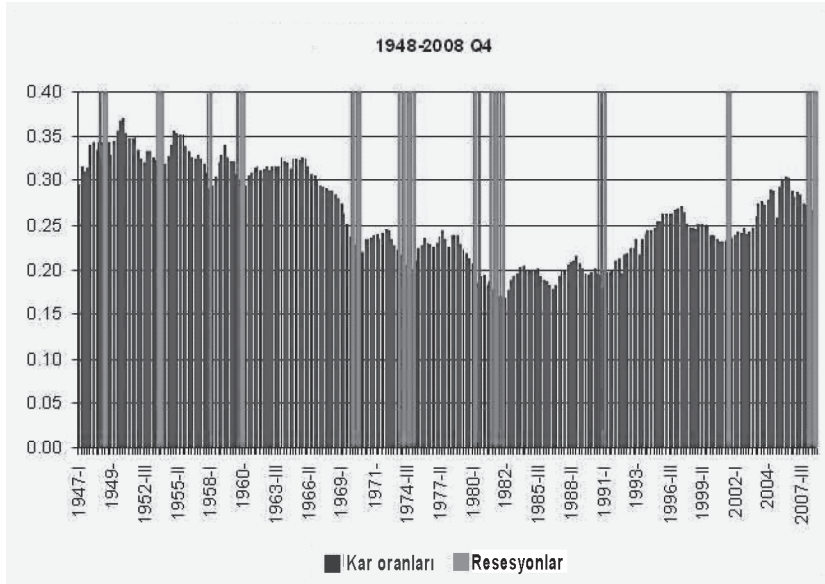
Benzer şekilde üretken olmayan emek içeren faaliyetlerin (finans, pazarlama, vd.) üretim sektörü karşısında artan payı, üretken olan emek tarafından üretilen artı-değerin çok daha büyük bir kısmının üretken olmayan emeğin finanse edilmesinde harcanacağı anlamına gelmektedir. Bu da kâr oranlarını düşme yönünde etkileyen ikinci bir unsurdur. Üretim ve finans şirketleri arasındaki kâr oranlarının gelişimine bakıldığında başta finans olmak üzere üretim dışı sektörlerde kâr oranlarının artışı, üretim sektörünün kârlılığını aşmıştır.⁵⁶ Bunun arkasında da 70’li yıllardan itibaren kâr oranlarındaki uzun dönemli azalma eğilimine tepki olarak uygulanan neoliberal politikaların etkisiyle sermayenin üretim dışı sektörlerle yönlendirilmesi yatmaktadır.

Her iki eğilim (sermayenin organik bileşimindeki artış ve üretken olmayan sektörlerdeki şişkinlik) kapitalizmin sermaye birikiminin yeniden durgunluğa yöneldiği, eski canlılığını kaybettiği, yatırılan sermayeye oranla elde edilen artı-değerin yeterli olmadığı anlamını taşımaktadır. Yatırılan sermayenin üretilen artı-değere oranla aşırı birikmesi kendisini kitlesel işsizlik ve devasa kapasite fazlalıkları ile dışa vurur. 80’li yıllardan sonraki kapitalizme damgasını vuran paradan para kazanma eğilimi sermayenin **aşırı birikim** sonucunda üretim-dışı sektörlerine yüzünü dönmelerinin bir ifadesidir.

70’lerden itibaren sermayenin aşırı birikimi sonucu girilen yeni bir uzun durgunluk eğiliminin açığa vurduğu ve günümüz uzun krizini karakterize eden “finansal şişkinlik” sadece sermayenin üretim-dışı alanlarda kârlılığı artırma çabasının bir ürünü değildir. Aynı zamanda bu uzun krizden çıkmanın çözümlü olabilecek sermayenin değersizleşmesini erteleme amacının da bir sonucudur. Özellikle kredi genişlemesi ve ulus-devletlerin yerli sermayelerinin batmasını engellemeye yönelik politikalar izlemeleri uzun daralma evresinde değersizleşmeyi geciktirme işlevi görmektedir. Marx’ın kredi sistemi üzerine yaptığı analizden hareketle bu işlevi şöyle açıklayabiliriz: Devletlerden firmalara ve hanehalkına kadar hemen her kesimin bir borç ekonomisine sürüklenmesiyle ortaya çıkan parasal şişkinlik, bir anlamda karşılığı bulunmayan bir paranın bankalar ve finans piyasalarından elde edilebilmesi, hem üretim için büyüyen bir talep yaratarak hem de talebin canlı olduğu bir ortamda “çü-

⁵⁶ Bu konuda teorik açıklamalar ve somut veriler için bkz. A. Tonak, “Krizi Anlarken,” *Kızılılık*, Kış 2009.

rük” sermayelerin ayıklanmasını da engelleyerek birikim sürecini aslında olduğundan daha uzun süre sürdürülebilir kılıyor ve bu durum temelde yatan iktisadi çelişkilerin su yüzüne çıkmasını ya da çoğunlukla derinleşmesini erteliyordu.⁵⁷

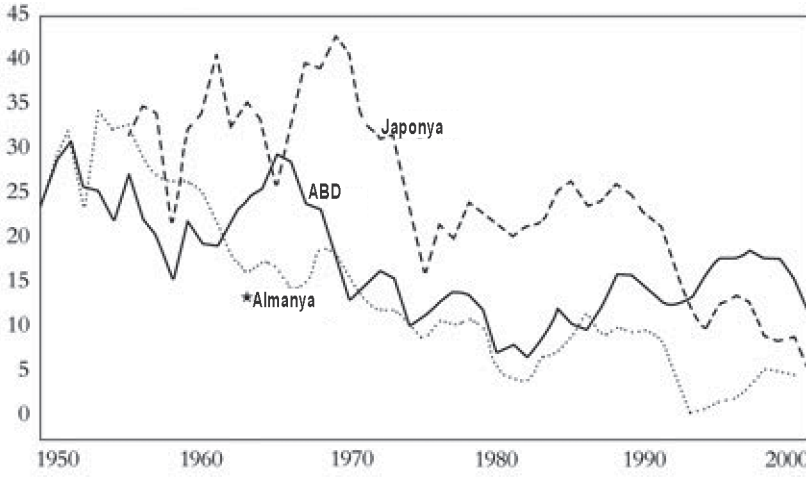
Şekil-6: ABD’de kâr oranlarının ve resesyonların seyri⁵⁸

Öte yandan Şekil-6, Marksist uzun dalga yaklaşımında öne sürüldüğü gibi ABD örneğinden hareketle savaş sonrası dönemle karşılaştırıldığında 70’li yıllardan itibaren konjonktürel krizlerin (resesyonların) sıklığının ve şiddetinin arttığını göstermektedir.

Bu saptamalar ışığında şimdi de uzun depresyon dalgasının sona ermemiş olduğu iddiasının, yapısal aşırı birikim krizinin halen devam ettiğinin olgusal kanıtlarını ele alalım. Bunların başında yukarıda çeşitli grafik ve verilerle gösterilen büyüme oranları ve işsizlik oranları gelmektedir. Ayrıca Şekil-7’de sunulan ABD, Almanya ve Japonya imalat sanayii net kâr oranlarını

57 A. Callinicos, *Antikapitalist Manifesto*, Literatür yay., çev. Derya Kömürcü, 2004, s. 46.

58 Aktaran Bill Jeffries, <http://www.permanentrevolution.net>.

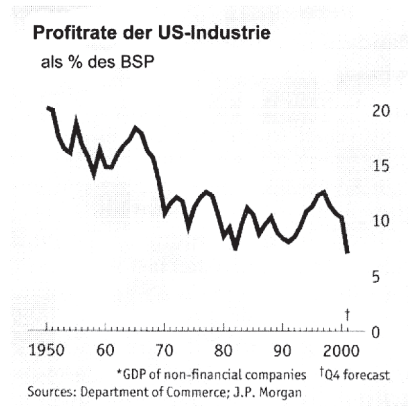
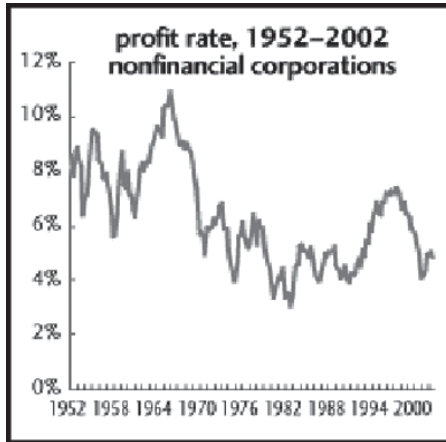
Şekil-7: ABD, Almanya ve Japonya'da kâr oranlarının seyri

gösteren grafik uzun depresyon dalgasından henüz çıkılmadığına işaret etmektedir.⁵⁹ Bu tespitlerin anlamı 90'lı yıllarda geçici bir toparlanmaya yol açan gelişmelerin **yeterli** olmadığıdır. Aşağıda ABD ekonomisinde 1948-2007 arasında firmaların kâr oranlarını gösteren çeşitli grafiklerde de görüldüğü üzere 80'li ve 90'lı yıllardan 2005'e kadar kısmi bir canlanmadan söz edilebilirse de, hem 1981, 1998 ve 2001 tarihlerinde görülen büyük çaplı resesyonların varlığı hem de 2005'den itibaren düşüş eğiliminin yeniden şiddetlenmesi nedeniyle kalıcı bir toparlanmadan söz edilemez.

⁵⁹ Bu konuda kâr oranlarının Keynesyen ulusal gelir hesaplarından hareket edilerek hesaplanması nedeniyle verilerin güvenilirliği tartışmalı olsa da Marksist kavramlardan hareketle yapılan hesaplamalar da benzer bir eğilime işaret etmektedir. Bu konuda bkz. A. Shaikh ve E. A. Tonak, *Measuring The Wealth of Nations: The Political Economy of National Accounts*, New York, 1994.

Şekil-8: ABD’de 1948-2007 yılları arasında ABD’de firma kâr oranlarının seyri

Şekil-9 ve 10: Farklı kaynaklarda ABD’de sanayi şirketlerinde kâr oranlarının seyri

Dünya kapitalizminin uzun bir durgunluk evresinden geçtiğinin ve bir türlü toparlanamadığının ve sermaye birikiminin büyüme hızında bir yavaşlama olduğunun önemli göstergelerinden biri de aşağıdaki grafikte görüldüğü gibi tasarruf ve yatırım oranlarındaki uzun süreli belirgin düşüş eğilimidir. Üretim

alanında yeterli düzeyde kâr elde edilememekte, buna bağlı olarak yatırım ve tasarruf oranları düşmektedir.

Şekil-11: Dünya GSMH'nin oranı olarak küresel tasarruf ve yatırım oranlarının seyri

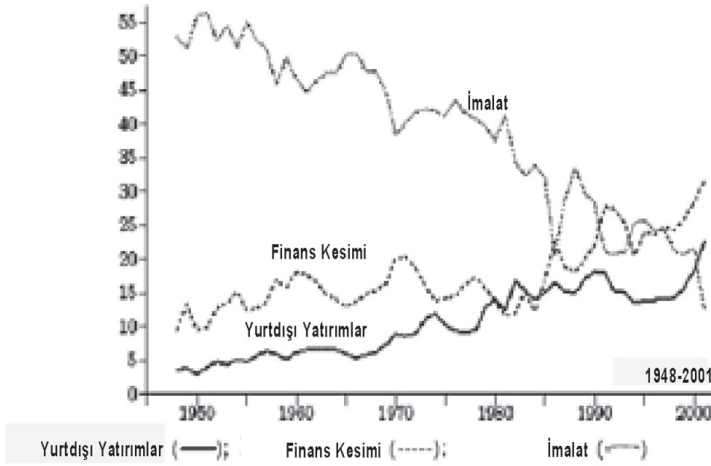
Sorunun üretim alanından kaynaklandığını görmek bakımından iki göstergeye başvuralım. Bunlardan birincisi ABD, Japonya ve Almanya'da finans dışı özel sektör firmalarının net kârlılıklarını gösteren tablodur.⁶⁰ Bu tablo bize her üç emperyalist ülke sermayesinin kârlılığının belirgin bir azalma eğilimi içinde olduğunu göstermektedir.

Tablo-3: ABD, Almanya ve Japonya'da kâr oranlarının seyri

	ABD	Japonya	Almanya
1948-1959	14.3%	17.3%	23.4%
1959-1969	15%	25.4%	17.5%
1969-1979	10.3%	20.5%	12.8%
1979-1990	9.0%	16.7%	11.8%
1990-2000	10.1%	10.8%	10.4%

⁶⁰ Aktaran Michael Pröbsting, age.

Figure 9 Share of three components of the total profits of corporations in the US (%)

Şekil-12: ABD’de şirketlerin toplam kârları içinde imalat sanayii, finans kesimi ve yurt dışı yatırımlardan elde edilen kâr bileşenlerinin payı

Bununla birlikte 90’lı yıllarda ABD’de kısmi bir yükselme söz konusu gibidir. Bunun arkasında yatan dinamiği kavramak bakımından da diğer göstergeye bakalım. Yukarıdaki grafik ABD’de firmaların toplam kâr kaynaklarının üç ana bileşeninin (finans, imalat sanayii ve yabancı yatırımlar) paylarının yıllar itibariyle dağılımını göstermektedir.⁶¹ Grafikte yabancı ülkelerde yapılan yatırımlardan elde edilen kârların toplam kârlar içindeki payının yanı sıra açıkça finans gelirlerinin toplam kârlar içindeki payının artmakta olduğu, buna karşılık imalat sanayii kârlarının payının azalmakta olduğu görülmektedir. Bu veriler bize şunu anlatmaktadır: 80’lerin başında ABD’de firma kârlarının %5-10’u finans kesiminde gerçekleşmekteydi. 2006 yılında ise %40’ı!

Sermaye birikim tarzının seyrinde görülen bu biçimsel dönüşümün ardında 70’li yıllarda başlayan birikim krizi yatmaktaydı. Savaş sonrası şekillenen sermaye birikim tarzının tıkanması sonucu, bu tıkanıklığı aşmak üzere verilen tepkilerin başında finansal işlemlere yoğunlaşma ve artan borçlanma geliyordu. Bu olgu son 30 yılda dünya kapitalizminde görülen dönüşümün **özgüllüğünü** anlamak bakımından önemlidir.

61 Aktaran Michael Pröbsting, age.

Kâr oranının düşme eğilimi karşısında faal olan karşı eğilimlerin (uygulanan iktisat politikaları, reel ücretlerin düşürülmesi gibi çeşitli sermaye stratejilerinin yanısıra) son 25-30 seneye damgasını vuran ana unsur, sermayenin üretim yerine üretim dışı ve spekülâtif alanlara yönelmesi olmuştur. Bu yönelişin arkasında yatan temel amaç ya da burjuvazinin izlediği strateji, sermayenin değersizleşmesinin ertelenmesi ve/veya oldukça yavaş seyretmesini mümkün kılmaktır. Kısaca “finansal genişleme”nin temel işlevi, krizi ötelemektir diyebiliriz. Aynen krizi geciktiren, erteleyen diğer mekanizmalar gibi (sermayenin savunma sanayii ve reklamcılık gibi üretken olmayan alanlara yönelmesi) “finansallaşma” olgusu ve ardında yatan yeni borçlanma mekanizmalarıyla (“hayâli sermaye”) kriz ve hepsinden önemlisi sermayenin değersizleşmesi sürekli ertelenmiş, bununla birlikte krizler her bir seferinde daha şiddetli olarak tekrar ortaya çıkmıştır. Böylece finansal genişleme dünya ekonomisinde geçici bir canlanma yaratmış olsa da bir dizi dengesizliğe (devletlerin, firmaların ve hanehalkının aşırı borçluluğu, zenginlerle fakirler arasındaki gelir dağılımı bozukluğu ya da gelişmiş ülke açıklarıyla Çin gibi gelişmekte olan ülkelerin fazlaları gibi) yol açmış, ekonomileri giderek daha kırılgan hale getiren etkilere sebebiyet vermiştir. Elbette bu dengesizlikler önemlidir. Ancak daha önemlisi şudur: Bütün bu dengesizliklerin temelinde, bütün dünya ekonomisine yayılmış hayali sermaye kütlesiyle ona yeterli kâr oranı vaat eden elde edilebilir artı-değer kütlesi arasındaki çelişki yatmaktadır. Bu dengesizliğin giderilmesi yığınsal sermaye miktarlarının yıkıma uğratılması ile bertaraf edilebilir ki, bunun anlamı dünya çapında işçi sınıfı üzerindeki baskıların daha da artırılacağıdır.

Tam da bu nedenle Marksist Uzun Dalga yaklaşımı krizin çözümünde devlet müdahalelerinin gerekli olmakla birlikte yeterli olmayacağını, devletler-arası ya da devletler-üstü bir koordinasyonun, işbirliğinin gerçekleşmeyeceğini, sınıf-içi ya da sınıflar-arası bir uzlaşımın mümkün olmadığını, sermaye birikiminin yeniden üretimini sağlayan, güvenceye alan kurumların reforme edilmelerinin de yeterli olmayacağını altını çizerek, “kriz yönetilebilir”, ya da “kriz devlet müdahalesi ile denetlenebilir” görüşünü savunan çeşitli yaklaşımlardan farklı bir perspektife sahiptir. Temel çıkarsama kapitalizmin uzun durgunluk evresinde sınıf mücadelesinin şiddetleneceğidir.

Oysa liberal ve/veya reformcu sol çevrelerde vurgu, krizin adeta kapitalizmin kendini yenileme süreci olarak görülmesindedir⁶². Kapitalizmin kendi-

62 Bu bakış açısını özetleyen liberal görüşler hemen her gün gazetelerin ekonomi sayfalarında bulunabilir. Daha “sol”dan görüşlere Türkiye’den bir örnek olarak bkz. İzzettin Önder: “(...) Aslında bu kapitalizmin kendisini yenileme sürecidir de. Sonuçta çeki düzen verilecek ve yeni bir finans dünyası oluşacak”, www.emekdunyasi.net, 24.10.2008.

ni yeniden üretme kapasitesine odaklanmakla birlikte, reformcu sol çevreler, neoliberal yerine neo-Keynesyen politikalarla kapitalizmi yeniden düzenlemenin mümkün olduğu görüşündedirler. Zira kâr oranının düşme eğilimi karşısında **karşı eğilimlere**, özellikle devlet müdahalesine belirleyici önem atfederler.

Peki neden karşı eğilimler, özellikle artı-değer oranını artırmak amaçlı uygulamaya konan her türlü devlet müdahalesi ve kurumsal düzenlemeler kâr oranının kalıcı bir yükselişe kavuşması bakımından yeterli olmaz? Bu soruya bir burjuva iktisatçısının ifadesiyle “(...) para kazananların yaratıcılık ve kural aşma yeteneği ile düzenleyici otoritelerin düzenleme yapma hızı bir türlü kesişmiyor. Düzenleyici otoriteler hep geride kalıyor” diye cevap vermek mümkün olabilir⁶³. Oysa yukarda izah etmeye çalıştığım gibi sorunu kapitalizmin karar birimlerinin (devlet ve hükümetler, girişimciler ve firmalar, tüketiciler) yanlış davranışlarıyla ya da yeteri kadar denetimin olmamasıyla açıklamak yüzeysel bir cevap olacaktır. Neo-Keynesyen, “düzenlemeci” yaklaşımlarda paylaşılan varsayım şudur: Teknolojik gelişmelerin sürekliliği ve yaygınlaşması, eğer bununla uyumlu kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilebilirse, kâr oranının düşme eğilimini uzun vadede durdurabilir. Bu varsayım gerçekçi olmaktan uzaktır. Çünkü toplumsal üstyapıdaki bu değişimler (kurumsal yenilikler), ekonomiye sadece emek üretkenliğinde bir artışla ya da artı-değer oranında bir yükseliş biçiminde etkide bulunabilir. Ancak gerek emek üretkenliğindeki artışlar gerekse artı-değer kütesinin yeniden bölüşümü kâr oranının düşme eğilimini durduramaz, zira sermayenin organik bileşiminin artış hızı – emeğin sermaye ile ikame edilmesi sonucunda artı-değer yaratma kapasitesi sınırlandığından - daima artı-değerin artış hızından fazla olacaktır. Bu durumda krizin yeni bir “düzenleme tarzı”, toplumda yeni bir kurumsal yapılanma ya da “toplumsal uzlaşma” ile ortadan kaldırılabileceği umudu nafiler demektir.

Yukardaki tespitleri toparlayacak olursak:

1- sınıf mücadelesindeki güç dengelerinin, işçi sınıfının 60'lardan 80'lere kadar süren dönemde bir dizi yenilgi yaşadktan sonra ve hele 90'lardan itibaren “Doğu Bloku”nun çözülüşü ile birlikte sermaye lehine değişmesi, 2- sermayenin finansallaşma ve borçluluk temelinde üretim alanı dışında kâr arayışı (hayali sermaye olgusu) kâr oranlarının belli bir süre toparlanmasına yol açmıştır. Ancak kâr oranı 90'larda kısmi olarak yükselmesine rağmen kapitalist sermaye birikimini yeniden canlandıracak kadar kendini toparlayamamıştır. Kaldı ki kârlılığın örneğin 20 yıl düşmemesi bile yasanın

⁶³ Referans, 22.8.2007.

yanlış olduğu anlamına da gelmez.⁶⁴ Ücretlerin düşürülmesi, yeni teknolojiler sayesinde sabit sermayenin (yatırım mallarının) değerinin düşürülmesi, yeni pazarlar yaratılması, hammaddelerin ucuzlatılması ve asıl önemlisi günümüz kapitalizmine damgasını vuran ve “finans sektörünün aşırı büyümesi”ne yol açan üretken olmayan alanlara yönelik gibi karşı eğilimlerin bu düşüşü geçiçi olarak bastırdıkları, yavaşlattıkları ve kısmen de etkisini azalttıkları anlamına gelir, 3- Yukardaki bulgular ışığında daha yüksek kâr oranı elde etmeyi mümkün kılacak düzeyde sermayenin değersizleşmeye/yıkıma maruz kalmaması madalyonun bir yüzüyse, diğer yüzü de son 20-25 seneye damgasını vuran finansallaşma eğiliminin, gerçek anlamda krizden çıkmanın temel önkoşulu olan sermayenin değersizleşmesini yavaşlatmanın ve ertelemeenin önemli bir aracı olma işlevi görmüş olmasıdır.

5- Neoliberalizmin değil, kapitalizmin alternatifi için

“Kuralına göre oynamakla kuralları koymayı birbirinden ayırmalıyız”
– George Soros - ⁶⁵

Yaşamakta olduğumuz krizin olağan bir mali kriz olmadığını, şiddeti ve derinliği itibariyle 1929 sonrası yaşanan büyük depresyonla karşılaştırılabilir boyutlarda olduğunu, bir daha büyük çaplı bir kriz yaşanmayacağını ya da krizin pekala yönetilebileceğini iddia eden yaklaşımların öngörülerinin tutmadığını, Marksist Uzun Dalga yaklaşımının içgörülerini ışığında ortaya koyabildiğimi sanıyorum.

Yaşanan sorunları sisteme dışsal etkenlerle, davranış bozuklukları, yetersiz denetim ya da Amerika’ya özgü “vahşi kapitalizm”in dünyaya egemen olmasıyla açıklamak doğru değildir. Soru şudur: Başta sermayedarlar olmak üzere, hükümetlere ve farklı bölgelerdeki ülke ekonomilerine aynı davranış kalıplarını dayatan, onları böyle davranmak zorunda bırakan dinamikler nelerdir? Bu sorunun cevabı, dünya kapitalizmine son 20-30 yıldır damgasını vuran yapısal bir özellikte, başta ABD ve Japonya olmak üzere pek çok ülkede devletten firmalara ve tüketicilere uzanan bir zincir içinde aşırı ölçüde borçlanılmış olmasında yatmaktadır. Peki neden başta mali sermaye kuruluşları olmak üzere firmalar ve tüketiciler kendilerini bu kadar borçlanmak zorunda hissediyorlar. Bunun temel nedeni kapitalizmin uzun bir kriz içinde olması, azalan kâr oranları karşısında sermayenin kendini üretim alanından kaçarak

64 P. Salama, *Ekonomi Politik El Kitabı*, Gözlem yay., 1974, s. 115.

65 A. Dorfman, *Blake'in Terapisi*, çev. Esin Sungur, Agora yay., 2004, s.1

daha kârlı yatırım alanlarına yönelme zorunluluğu altında hissetmesidir.

Bu yazıda varılan sonuç şudur: Son 30 yıla damgasını vuran ve bir dönem geçici de olsa kâr oranlarında kısmi bir toparlanmayı mümkün kılan neoliberal strateji (mutlak ve görelî artı-değerin artırılması, yeni bölgelerin pazar olarak kapitalist sömürüye katılması ve finans kesimindeki şişkinlik) ve sermayenin değersizleşmesinin sürekli ertelenmesi kâr oranının uzun dönemli düşme eğilimini geriye çevirememiş, kalıcı bir yükselişi, yeni bir canlanma evresine geçişi güvence altına alamamıştır.

Bu sonuca şu önemli tespiti de eklemek gerekir: Mesele sadece dünya kapitalizminin büyük kayıplar yaşaması, bir dizi dengesizliğe maruz kalmış olması değildir. Şu anda yaşamakta olduğumuz kriz bağlamında asıl mesele bir bütün olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası hâkim olan sermaye birikim tarzının çökmekte oluşudur. 2008 yılında dünya kapitalizminin çökmenin eşiğine gelmesi yanlış bir politikanın ya da burjuva politik karar alıcılarının şimdi düzeltilebilecek eksik kavrayışının ürünü değildir. 70’li yılların başından beri işlemekte olan ve kapitalist üretim tarzının içsel çelişkilerinin doğurduğu süreçlerin bir sonucudur.

Dünya kapitalizminin içinde bulunduğu güncel durumu bir ekonomi köşeyazarının ifadesi özetliyor: “başta ABD olmak üzere Batı’nın zengin kalkınmış ülkelerinin kendi kararlarıyla ve politikalarıyla kendi sorunlarını çözme yeteneğinin iyice azalmış olduğu ortaya çıkıyor”.⁶⁶ Burjuvazinin dünyayı yönetemediğinin bundan açık itirafı olmasa gerek. Bu tespitin en çarpıcı kanıtını yine aynı köşeyazarının şu karşılaştırmasında bulmak mümkün: ABD ve Avrupa’da finans sistemini ayakta tutmak için harcanan paranın ve verilen güvencelerin toplamı şimdiden 8 trilyon doları bulmuş durumda. Oysa dünyada yoksulluğu ve açlığı önlemek için bir yılda harcanan toplam para 100 milyar dolayında.⁶⁷

Günümüzde enformasyon teknolojilerine dayalı “yeni ekonominin” dünya kapitalizminin canlanmasına yol açacağı, neoliberaler, sosyal demokratlar ve bir çok muhalif sol akım (başta “hayırsever” sosyalistler olmak üzere) tarafından paylaşılan yaygın ve iyimser bir kanıdır. Onlar kapitalizmin krizini dışsal etkenlerde aradıkları için ve çıkış yolu olarak da sistemi reforme etmeye, devleti demokratikleştirmeye odaklanıyorlar. Sınıf mücadelesinin şiddetleneceği ve ona göre bir mücadele vermek gerektiğini es geçiyorlar.

Krizin yönetilebilirliği ya da bazı kurumsal reformlarla denetim altına

66 O. Ulagay, *Milliyet*, 13.7.2008.

67 Aktaran O. Ulagay, *Milliyet*, 28.1.2009. Dikkat edilsin! Verilen 8 milyar dolar rakamı Ocak 2009 itibarıyla geçerli. Ağustos 2009’da harcanan paranın ve verilen güvencelerin yani krizin maliyetinin 11.9 trilyon doları bulduğu iddia ediliyor. *Milliyet*, 11.8.2009.

alınabileceği, hatta yeni bir “New Deal” beklentisinin gerçekçi olduğunu savunan ve günümüzde azımsanmayacak bir yaygınlığa sahip olan görüşleri ve gerekçeleri başka bir iktisatçı köşe yazarının şu sözleri güzel özetliyor:

“Yaşadığımız krizin daha çok 1929 krizine benzediği düşünülebilir. (...)“Bununla beraber, 1929 krizine benzemesini 3 nedenle de beklemiyoruz. Birincisi, krize tedbir almakta gecikilse de 1930 krizi gibi yanlış teşhislerle hareket edilmedi. İkincisi, tüm dünya ülkeleri buna tepki verdi ve birçok önlem cömertçe ve eşgüdümle yürürlüğe konuldu. Bir de siyasal gelişme var. ABD’deki iktidar değişikliği krizin ortasında yeni bir umut dalgası yaratıyor. Yeni Başkan Obama beklentileri değiştirebilir. Ve o gazla büyüme tüketicinin güveninin toparlanması ile yeniden kendine gelebilir. Son söz olarak da şu söylenmeli: dünyada pek çok ekonomik krizin kalıcı yahut uzun süren hasarları olmuştur. Ama hiçbir finansal kriz ebedi bir ahirete dönüşmez. Süresi vardır. O bitince etkileri de geçer. Bu küresel kriz de geçer. Kubbede hoş bir seda bırakır”.⁶⁸

Şimdi bu gerekçeleri tek tek ele alalım:

1- Yanlış teşhislerle hareket edilmedi mi? Burada yazara da haksızlık etmemek ve her hangi bir yanlış anlaşılmaya mahal vermemek bakımından bir kavramı açıklığa kavuşturmak gerekli. Yazar şayet “teşhis” ile alınan önlemlere işaret ediyorsa, bu elbette doğruluk payı taşıyan bir önermedir. Ancak teşhis ile kastedilen krize ilişkin doğru tespitlerin yapıldığı ise, bu hiç de gerçeklerle örtüşmemektedir. Bir an için Başbakan Erdoğan’ın “kriz bizi teğet geçti” isabetli (!) teşhisini bir kenara bırakalım. IMF 1. Başkan Yardımcısı John Lipsky krizin başlangıcı olarak kabul edilen dönemde dünya mali piyasalarındaki durumu değerlendirirken “borsalarda son günlerde kaydedilen iniş çıkışları sağlıklı bir düzeltme hareketi” olarak nitelemişti.⁶⁹ ABD Hazine Bakanı Paulson’ın kriz başlangıcındaki açıklaması ise “Bu ev ve gayrimenkul piyasasında yaşanan bir düzeltmedir, yoksa bankacılık sistemi gayet sağlıklıdır” idi.⁷⁰ Çok değil, 3 ay sonra ABD ekonomisinin resesyonda olduğu resmîyet kazandı.⁷¹ Ne kadar doğru teşhisler ama!

2- Tüm dünya ülkeleri eşgüdümle hareket etti mi? Kriz sonrasında İngiliz basınının “dünya liderlerinin son 50 yıldaki en büyük toplantısı” diye tanımladığı G-20 ülkelerine uluslararası işbirliği ve koordinasyon görevi verilmişti. Stephen Roach adlı bir analist toplantıya ilişkin değerlendirmesinde

68 H. Güneş, *Milliyet*, 3.12.2008.

69 *Milliyet*, 3.8.2007.

70 *Milliyet*, 16.9.2008.

71 *Milliyet*, 3.12.2008.

“başta BM olmak üzere uluslararası kurumların havlayan ama ısırmayan köpeklere benzediğini” söylüyordu.⁷² G-20 zirvesi sonrası bir iktisatçı gelinen durumu şöyle özetliyordu: Kapitalist liderler “küresel konuşup, ulusal düşünüyorlar”. Türkiye kamuoyunun yabancı olmadığı bir isim, eski IMF Başkanlarından Anne Krueger ise “G-20’de geçtiğimiz Kasım ayında devlet başkanları toplandı ve bir yıllık dönemde ek bir korumacılık önlemleri almayacaklarını söylediler. Ama yalnızca dört ay sonra 17 ülkenin yeni korumacılık önlemleri aldıkları ortaya çıktı. Bunlar ileriye yönelirken son derece tehlikeli...” demektedir.⁷³

3-Obama’nın başa gelmesi önemli bir değişime yol açar mı?: Obama’nın başa gelmesiyle ABD’nin önderliğinde yeni bir düzenin kurulabileceği umudu da artmış görünmektedir. Keynesçi ekonomi politikaları ile “refah devleti” bağlantısı kurularak işçi sınıfı dostu, sermaye ile toplumsal uzlaşmaya dayalı bir döneme doğru gidilebileceği düşüncesi giderek yaygınlık kazanmaktadır. Oysa Roosevelt tarafından uygulanan New Deal politikaları o dönem ABD ekonomisine oldukça sınırlı bir canlanma sağlamış ve ancak ABD’nin İkinci Dünya Savaşı’na girme sürecinde gerçek anlamda bir canlanma gerçekleşmişti. Ayrıca Roosevelt 1933 yılında iktidara geldiğinde ABD halen yükselmekte olan bir iktisadi gücü temsil etmekteydi. Oysa şimdi dünyanın en borçlu ülkesi konumunda! Bu tespitlere bir de şu riski eklemek gerekir: ABD başta olmak üzere bir çok ülkede kurtarma paketlerinin boyutları kamu borçlanmasını büyütürken devletlerin iflasını gündeme taşıyacaktır.⁷⁴ ABD’nin kamu açığının GSMH’nin %10’unu bulabileceği söylenmektedir.

Son 30 yılda işçi hareketinin yer yer ve tekil direnişler dışında büyük ölçüde gerilediği, sermayenin ise neoliberalizm adı altındaki saldırı stratejisiyle dünya ekonomisini belirlediği bir dönemi geride bırakıyoruz. 2008 yılı hiç şüphe yok, kapitalizmin gelişim eğrisinde bir dönüm noktasına işaret ediyor. Söz konusu olan sadece bir “derin resesyon” değil, bütün bir tarihsel dönemin sonu. Bu küresel mali kriz aynı zamanda mevcut sermaye birikim tarzının çöktüğü, savaş ve devrimlere gebe bir döneme girdiğimiz anlamına da geliyor. ABD hegemonyasının, emperyalist önderliğin ciddi bir güç kaybı yaşadığı, dünya ekonomisinin farklı bölgelere parçalandığı, yeni güç dengelerinin ortaya çıkacağı ve bir dizi gerilimlerle toplumsal ve politik kutuplaşmanın artacağı bir döneme gidiyoruz. Sermayenin dünya çapında he-

⁷² *Milliyet*, 30.1.2009.

⁷³ *Radikal*, 20.5.2009.

⁷⁴ Bu yazının tamamlanma aşamasında Belçika federal hükümetinin Bütçe Bakanı “Belçika bir anonim şirket olsaydı iflas beyan etmek durumunda kalırdı” diyerek acilen çok katı önlemler alınması gerektiğini itiraf etmiş bulunuyor (*Milliyet*, 8.9.2009).

defi bundan sonra, kâr oranını tekrar istikrarlı bir şekilde yükseltmek için eş zamanlı olmak üzere hem artı-değer oranını yükseltmek hem de sermayenin değersizleşmesini (sermayenin merkezileşmesi, paranın değer yitirmesi vb.) öyle ya da böyle gerçekleştirmek olacaktır. Toplumsal uzlaşının maddi zemininin olmadığı böylesi derin kriz dönemlerinde burjuvazi krizden çıkmak için işçi sınıfını siyasi olarak yenilgiye uğratmak zorundadır. Böylesi bir dönemde sermaye sınıfı ve işçi sınıfına birlikte fayda sağlayacak bir kriz çözümü yoktur. Emek eksenli bazı reformlar bile ancak militan ve örgütlü bir mücadele ile sağlanabilir.

Dönem oyunun kuralına göre oynanacağı değil, **oyunun kurallarının konacağı** dönemdir. Dolayısıyla işçi hareketi, önünde duran alternatifleri tarihsel deneyimleri de hesaba katarak doğru değerlendirmek durumundadır. Solda şu iki alternatifin oldukça yaygın olduğunu söylemek mümkündür: Kapitalizmin krizinin zorunlu olarak ve kendiliğinden sosyalizme yol açacağı beklentisi içinde olmak ve kapitalizmin kendini yeniden üretme mekanizmalarına odaklanarak emekçilerin sömürsünü daha iyi yönetmek için geliştirilen bir dizi tavsiye ve reformlarda “katılımcı” olma talebinde bulunmak. Günümüz koşullarında birincisi ne kadar gerçek dışı ise ikincisi de o kadar gerçek dışıdır. Ancak ikincisi yaygınlık bakımından özellikle 90’lardaki bürokratik işçi devletlerinin çöküşü ile birlikte birincisini fersah fersah geçmiş durumdadır. Kapitalizmin kendi içinde neo-liberalizme alternatif arayışının ifadesi olan ve kapitalizmi demokratikleştirme amacına dönük bu “radikal reformist” bakış açısını “alternatif küreselleşme” hareketinin önde gelen kişilerinden Susan George güzel özetliyor: “gözü dönmüş kapitalizm ile dünya çapında ayaklanma arasında üçüncü bir yol bulmak zorundayız”.⁷⁵ Oysa mevcut alternatiflerden daha gerçekçi olanı, eğer yukarıda dile getirilen tespitler ve zorunluluklar doğru ise, şudur: Kapitalist sisteme alternatif arayışı içinde olmak!

Şimdi gerek dünya gerekse Türkiye burjuvazisi bütün sorunu “dipten çıktık mı?”, “ne zaman çıkarız?” ve “çıkış U,V,W mi yoksa L şeklinde mi olacak?” tartışmasına indirgemektedir. Bir de son günlerde “krizden artık çıkılıyor” iyimser havası estiriliyor. Oysa bu gibi şiddetli ve derin kriz dönemleri, kalp krizlerine benzer. Kısa dönemde kısmi iyileşmeler görülebilir, hasta tam yoğun bakımdan çıkacakken birden tekrar kendini ölüm döşeğinde bulabilir. ABD’de de 1929 çöküşü sonrasında 1933-37 arasında da kısmi iyileşmeler görülmüş, ancak 1937-38 arasındaki 9 aylık dönemde ABD ekonomisi çok daha derin bir çöküşün eşiğine gelmişti. Bu ABD’nin İkinci Dünya Savaşı’na girmesine giden sürecin taşlarını döşeyen en önemli gelişmeydi.

⁷⁵ *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 12.12.2008.

Devrimci Marksizm

Eğer yazı boyunca göstermeye çalıştığım gibi bu “küresel mali kriz” dünya ekonomisinin depresyona doğru evrildiği bir kırılma noktasını temsil ediyorsa, o takdirde krizin bundan sonraki seyrinin büyük olasılıkla L şeklinde olması beklenir. Kapitalizmin kendini yeniden üretme kapasitesini, kriz deneyimlerinden ders çıkarma özelliğini vurgulamak isteyenler genellikle Lenin’in “kapitalizmin daima bir çıkış yolu bulacağı” tespitini zikrederken cümlenin devamını es geçerler: “ancak bu işçi sınıfına ve onun örgütlerine dayanılmaz acılar ve ‘bıçağın kemiğe dayanması’ pahasına mümkün olacaktır”. L’yi D yapmak istiyorsa işçi hareketi Lenin’e kulak vermelidir.